

**Людмила Павленко,**  
**к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії**  
**Чернігівського національного педагогічного університету**  
**імені Т.Г.Шевченка**

### **Цінність людського життя у гуманістичній концепції Томаша Гаррига Масарика**

Доброго дня, шановне панство. Для мене честь долучитись до вшанування пам'яті великого чеха, друга українського народу Томаша Гаррига Масарика. Моя доповідь присвячена проблемі цінності людського життя у гуманістичній концепції Т.Масарика.

На кінець XIX – першу половину XX ст. в Європі припадає складний період історичного розвитку, позначений глибокими соціально-економічними, суспільно-політичними, науково-технічними та духовно-культурними трансформаціями, які призвели до загострення національних, релігійних, політико-ідеологічних, колоніальних протиріч, більшість з яких політики і можновладці намагались вирішувати за допомогою зброї. У вихорі кривавих і трагічних подій, в умовах панування жорстокості і знецінення людського життя особливого значення набули ідеї гуманізму видатного філософа і політика, першого президента Чехословацької республіки Томаша Гаррига Масарика.

Формування гуманістичного світогляду Т.Масарика відбувалось під впливом глибокої віри в Бога його матері, селянського прагматизму батька, національних та ліберальних поглядів освіченої молоді, серед якої він дорослішав, історичних традицій чеського народу, які Масарик пізнавав під час навчання та завдяки любові до книги – «доброї книги» [9, с. 14, 27]. Особливо близькі його переконанням були етичні цінності Яна Гуса, Я.А.Коменського, чеських «будителів» доби національного літературного відродження першої половини XIX ст. Також велике значення мав той факт, що період інтелектуального становлення Масарика припав на часи недовгого

процвітання європейського лібералізму, з його ідеями руйнування усталених бар'єрів, пошуків шляхів до суспільної гармонії, соціальної справедливості та невинного прогресу [11].

Надзвичайно важливе місце в гуманістичній концепції Т.Масарика посідає проблема цінності людського життя. Свідок і учасник багатьох подій європейської історії – війн, революцій, національно-визвольних рухів, він не міг не оцінити жахливі втрати людства, не відчувати наслідки знекровлення народів, їхнього розчарування у сенсі життя й Божої любові.

Для Т.Масарика життя, його цінність і сенс нерозривно пов'язані з розумінням смерті і безсмертя душі. Релігійність вченого обумовила його щире віру в існування душі та її безсмертну сутність. Проте і як вчений, він не уявляв собі, що «такі прекрасні та ніжні речі, як мислення, пізнання, побожність, моральні зусилля, сприйняття краси, уся культура, що все це могло би пропасти, змарнуватися» [9, с. 177-178].

Він дає відповідь на питання про сенс життя, наполягаючи на тому, що людина має упродовж відведеного їй терміну земного існування зробити якомога більше корисного, позитивного, збагативши духовну скарбницю людства, а тому слід поспішати, не втрачати дорогоцінного часу, використовуючи кожен хвилину: «Пізнанням правди, дотриманням моральних правил, дієвою любов'ю ми дістаємо в цьому житті свою частку вічності – продовжуємо своє життя не на дні або роки, а на цілу вічність. Це добре, що ми намагаємося продовжити людське життя, але, крім цього, ми повинні його оцінити» [9, с. 146].

Т.Масарик вважав людське життя найбільшою цінністю, дарованою Богом, а легковажне ставлення до нього – чи не найбільшим гріхом. Тому цілком зрозумілим є його ставлення до визначення людиною цінності власного життя та суїциду. Ця тема хвилювала Т.Масарика повсякчас. Моторошним і яскравим було враження ще маленького хлопця від випадку самогубства у рідному селі. Розмірковуючи над мотивацією самогубця, масштабом його смертного гріху, допитлива дитина шукала у книжках історії

про людей, які відчайдушно боролись за життя і знаходили вихід з безвихідних, на перший погляд, ситуацій, і тому Т.Масарик ніколи не виправдовував самогубства: «Для мене було страшним і незрозумілим – як людина може позбавити себе життя. Але ж тільки-но уявіть – позбавити себе життя! Це щось таке протиприродне, просто збочення! Воно не йшло мені з голови...» [9, с. 22].

Відповідь на той дитячий і пізніший досвід Т.Масарик дав у своїй габілітаційній праці «Самогубство як антисуспільне масове явище сучасної цивілізації», опублікованій у Відні у 1881 р. [12]. Проблема добровільної відмови від життя перетворилася на актуальну для всієї Європи вже в останній третині ХІХ ст. Сумна статистика свідчила, що самогубства з поодиноких випадків, пов'язаних з психічною неврівноваженістю та нервовими розладами окремих людей, перетворилися на масове явище, яке захопило різні верстви населення, різні професії та вікові категорії, навіть дітей. Зрозуміти причини такої біди намагались лікарі, соціологи, державні діячі. Вони робили висновки про згубний вплив шкідливого оточуючого середовища, прискорення темпу життя, недосконалого соціального законодавства, неможливості задовольнити свої потреби і бажання на тлі зростаючих можливостей і спокус, морального занепаду й т.п. на фізичне і психічне здоров'я людини [13].

Т.Масарик у своїй праці доводив, що причиною будь-якого випадку самогубства є втрата віри у Бога, віри у виправданість всього, що відбувається з людиною, віри у майбутнє. Він зробив єдиний висновок, що «життя без віри втрачає сенс і силу», чим, на його думку, сказав все [9, 77]. Для вченого «сучасні самогубства і страх перед смертю» були так само пов'язані, як страх і втеча [9, с. 178].

Питанню самогубства, причин та природи цього явища Т.Масарик присвятив цілу главу у своїй праці «Росія та Європа. Есе про духовні течії в Росії». Досліджуючи творчість Ф.Достоевського, вчений вивчає художні образи російських самогубців – Кирилова та Ставрогіна («Біси»), Крафта

(«Підліток»), Смердякова («Брати Карамазови») [14, с. 112]. І в черговий раз він переконується, що в основі духовного саморуйнування людини лежить відсутність віри в Бога: «Нігілістичний атеїзм логічно призводив до вбивства та самогубства. Атеїстичне самогубство – продумане самогубство надлюдини. Як і вбивство, воно протистоїть життю, це сатанинське царство смерті, яке протистоїть Богу життя» [14, с. 23]. Також інтерес до зазначеної проблеми вчений виявляє, аналізуючи філософську концепцію Бакуніна, котрий основною причиною самогубства вважав крайній суб'єктивізм як егоїстичне самомилування і знищення «всякої любові» [15, с. 15].

Важливим та відкритим для Т.Масарика, особливо за часів його президентства, питанням було питання про доцільність і необхідність смертної кари. Він ставився до покарання людини позбавленням життя апріорі негативно і, вивчивши вплив смертної кари на зменшення злочинності, вважав, що вбивця у момент злочину думає не про покарання, а про успіх своєї чорної справи, і що смертна кара «не може бути відплатою чи залякуванням та гарантією від небезпечного злочинця». Проте, на думку Т.Масарика, покарання смертю за забране життя має значення для інших громадян як реалізація «інстинкту покарання», демонстрація справедливості і узгоджується з «метафізичним визначенням вартості життя». І хоча чехословацький президент сподівався, що у майбутньому не буде потреби виносити жахливі вироки, все ж таки погоджувався з необхідністю приймати неприємні рішення з огляду на недосконалість суспільства. Він шукав виправдання збереження смертної кари в таких міркуваннях: «Ніщо не переважить і не спокутує таку страшну річ, як суворе і корисливе вбивство людини, окрім смерті: такий вбивця завинив перед усім суспільством». Також у бесідах із Чапеком він зазначав: «Моїм аргументом за смертну кару є не залякування, а моральна спокута: забрати людське життя – це таке жахливе безправ'я, що умиротворити його може лише однаково важкий викуп» [9, с. 145, 183].

Політична діяльність Т.Масарика ніколи не суперечила його етичним переконанням. Більше того, кар'єра політика була для нього свідомим вибором – вибором активної життєвої позиції, можливості впливати на хід історичних подій, змінювати життя на краще, втілювати свої ідеали щастя і добра. Попри важкий тягар відповідальності, труднощі, випробування, втрати політика надихала Т.Масарика: «Політика має в собі елемент поезії, у ній стільки поезії, скільки творення. А що таке політика, справжня політика, як не формування людей, творення і komponування дійсного життя» [9, с. 112-113].

Політична діяльність Т.Масарика припала на період європейської історії, перенасиченої братовбивчими революціями і брутальним насильством, коли оскаженілі від люті борці за національні та класові інтереси чинили жахливі варварські вчинки, поставивши під сумнів досягнення європейської цивілізації. Вивчення праць Т.Масарика, написаних ним на різних етапах наукової та політичної діяльності, переконує нас у тому, що він в цілому негативно ставився до самої ідеї класової боротьби, насильницької революції, бурхливих карколомних змін в житті народів, усвідомлюючи їхній нищівний вплив на конкретні людські долі.

У своїх роботах «Філософські та соціологічні основи марксизму», «Ідеали гуманізму», «Про більшовизм», «Нова Європа. Слов'янська точка зору», «Чеське питання», «Світова революція за війни й у війні. 1914-1918. Спомини», «Світова революція» та ін. він відстоює ідею поступового прогресу суспільства шляхом просвітництва та духовного виховання, «дійсного перетворення сердець, розуму, суспільств». У «Філософських та соціологічних основах марксизму» [16] Т.Масарик відверто писав: «Я проти революціонізму, бо я глибоко вірю, що прогрес суспільства є результатом лише планомірної та тривалої роботи. Реформація, а не революція рухає прогресом» [17, с. 203].

У революції Т.Масарик не приймав жертвування людськими життями без сумніву і жалю: «Революція може бути тільки засобом, але не метою...

До цього часу суспільство більше будувалось на смерті, ніж на житті, ми ще не вміємо жити, жити повно, позитивно, ми занадто часто підтримуємо своє життя чужою смертю, постійно знищуємо своє і чуже життя» [17, с. 203]. Т.Масарик гостро засуджував тероризм, який етично і політично виправдовувався революційними ідеологами. Дослідженню тероризму в Росії він присвятив багато сторінок своєї праці «Росія та Європа», проаналізувавши причини зародження та еволюцію цього явища, створивши колективний портрет російського терориста [15, с. 144-154; 394-395].

Гуманізм Т.Масарика, його розуміння цінності життя обумовило абсолютне неприйняття більшовизму. Добре знайомий з теоретичними засадами більшовизму і його реальними наслідками для російського та українського народів, він був переконаний у безплідності і шкідливості більшовицької революції в Росії. О.Амфітеатров, згадуючи свої зустрічі та бесіди з Т.Масариком, писав про «розчарування віруючого соціаліста-ідеаліста»: «Якими гіркими враженнями отруїла його душу брехливо-соціалістична, самозвана робота – оргія кривавої лєнінської зграї» [2].

Т.Масарик вважав більшовизм торжеством російської неосвіченості [19, с. 11]. Він наголошував на неготовності більшовиків до «позитивної, адміністративної» революції. Найстрашнішим для нього у більшовизмі було «те зайве, непорушне, варварське нищення життя»: «Особливо роблю їм закид, що вони цілком по-царському марнотратно нищили життя. Ступінь варварства виявляється всюди в тому, до якої міри люди вміють розпоряджатися життям своїм і своїх ближніх» [9, с. 309, 312]. У третьому томі своєї праці «Росія та Європа» Т.Масарик, вивчаючи російську суспільно-політичну думку XIX ст., намагався пояснити глибинні витоки більшовицького ставлення до цінності людського життя нігілістичним атеїзмом, який породжує песимізм і змушує людину «шаленіти» і, як наслідок, вбивати [14, с. 23, 27].

Крім того, для Т.Масарика була незрозумілою і обурливою більшовицька неповага до смерті, яка ображала його релігійні почуття і

виховане з дитинства благоговійне ставлення до чужої смерті та покійників. Ще маленьким хлопчиком він пройнявся високими почуттями співучасті громади у горі близьких померлого під час похорону, поваги до таємниці припинення земного життя [9, с. 24]. Тому, згадуючи, як лютували більшовики у Києві, «збезчестивши й опоганивши» трупи чеських вояків у «своїй брутальності більшовицької переваги», як глумилися над тілом генерала Духоніна у Могилеві [20, с. 303, 309], він весь час бачив перед очима одну страшну картину, яка була його найпершою асоціацією більшовизму. Йому постійно ввижалося, як буремного 1917 р. у Петрограді спеціальний «ізвозчик» збирав по вулицях трупи: «Задубіле тіло клали, наче колоду, на візок: по одному боці стирчали ноги, по другому – голова або рука. Часто труп був поставлений на возі та прикріплений якоюсь ганчіркою або мотузком. Навіть таке бачив, що труп був поставлений долі головою, а ноги стирчали вгору» [20, с. 309].

Проте, цінуючи життя, Т.Масарик визнавав, що існують високі мотиви, які здатні виправдати жертву життям. Як глибоко віруючій людині, жертвовність була йому близька і зрозуміла. У його світобаченні добро не передбачалось як пасивність, покірність, смиренність у боротьбі зі злом. Відвідавши свого часу у Ясній Полянні Льва Толстого і захоплюючись його генієм мислителя, Т.Масарик відстоював власну точку зору: «Якщо хтось на мене нападе, щоб вбити, – чинитиму опір, не буде іншої ради – вб'ю свого кривдника; якщо вже один з двох має бути вбитим, нехай буде вбито того, у кого погані наміри» [9, с. 85].

У розв'язанні споконвічного питання про війну і мир Т.Масарик відштовхувався від проблеми ціни людського життя, самопожертви заради порятунку батьківщини, святості солдатського обов'язку і вважав, що «не було найменшого протиріччя між моїм гуманізмом і зусиллями щодо оборони держави. Я рішучий пацифіст ...Якщо я хочу миру, це зовсім не означає напад без захисту, якраз навпаки. Я хочу миру практично, не утопічно, це значить, що для підтримання миру докладу всієї сили любові до

народу і людства, а, в разі потреби, і всієї сили оборони... Нам необхідний мир для розбудови держави і особистого щастя нас усіх; тому працювати маємо задля миру наполегливо і продумано» [9, с. 144].

Переконаючи солдатів у необхідності принести себе в жертву [20, с. 306] заради батьківщини, народу, майбутніх поколінь, Т.Масарик був мужнім, чесним у своєму бажанні віддати власне життя для досягнення шляхетної мети, не уникав небезпеки. Смерть ходила за ним і за часів вигнання на чужині, і у вогні Першої світової війни, і у розпалі більшовицького свавілля, проте він від неї не ховався, і товариші закидали йому «фізіологічний брак розуміння небезпеки» [20, с. 308]. Він з гордістю казав: «Я дав їм [чеським воякам] під час більшовицької революції в Петрограді, в Москві, в Києві докази, що, виконуючи свої обов'язки, не обминав небезпек життя. Тим одержав право домагатися від них жертви, навіть найвищої жертви – життя» [20, с. 306].

Важке ремесло політика, життєві удари, втрати і розчарування, випробування славою і владою не зламали Т.Масарика. Він ніколи не пускав до серця озлоблення, пихатості, байдужості, зарозумілості. Через все своє непросте життя він проніс віру в Бога, людяність, повагу до життя і вважав це своєю великою перемогою і досягненням: «...важливим є те, що в стількох випробуваннях залишилися і були вивірені саме ті людські і загальні ідеали, котрі я визнавав. Можна сказати, що в тій безперервній боротьбі за краще майбутнє народу і людства я завжди стояв на стороні добра. ...Як голова держави, я не викреслив нічого з того, у що вірив і що любив... Дозволю собі сказати, що підтверджується і наповнюється все те, у що я вірив, так що я не мусив міняти нічого у своїй вірі в гуманізм та демократію, у своїх пошуках правди, ані в найвищому моральному та релігійному наказі любові до ближнього» [9, с. 145, 146].



## Джерела та література

1. Инов И.В. Томаш Гарриг Масарик и российские литераторы и журналисты // Т.Г.Масарик и «русская акция» Чехословацкого правительства: К 150-летию со дня рождения Т.Г.Масарика. По материалам международной научной конференции. – М, 2005. – С. 75-87.
2. Амфитиатров А.В. Мои встречи с Т.Г.Масариком // Сегодня. – 1930. – 12 марта.
3. Саєвич М. Від перекладача / Масарик Томаш. Світова революція за війни й у війні. 1914 – 1918. Спомини // Хроніка-2000. – К., 1999. – Вип. 25-26. – С. 289-290.
4. Шульгін О. Т.Г.Масарик та Україна // Хроніка-2000. – К., 1999. – Вип. 25-26. – С. 285-288.
5. Рихлик Є. З етнографічних студій. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1917. – Кн. VII. – С. 193-220.
6. Йиндржих Йиндржишек или Генрих Игнатович. Некоронованный король русских чехов // Русское слово. – 2009. – № 10.
7. Державний архів Чернігівської області. – Ф.Р-8840, оп. 3, спр. 7753.
8. Науковий архів Інституту Мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т.Рильського. – Ф. 7-6/27.
9. Чапек К. Бесіди з Т.Г.Масариком. – Львів, 2001.
10. Пидлуцкий А. Томаш-Гарриг Масарик: «Новый человек» в «Новой Европе» // Зеркало недели – 2000. – № 37 (22 сентября).
11. Травин Д. Томаш Масарик. Демократия как политическая реализация любви // Дело. – СПб., 2002. – 8 апреля.
12. Masaryk T.G. Der Sebstmord als socialee masstnerss-cheinung der modernen civilization. – Vien, 1881.
13. Розенбах П.Я, проф. О причинах современной нервозности и самоубийствах // Новое слово. – 1909. – № 11. – С. 41-47.

14. Масарик Т.Г. Россия и Европа. Эссе о духовных течениях в России: В 3 т. – СПб., 2003. – Т. III. – Кн. III. – Ч. 2-3.
15. Масарик Т.Г. Россия и Европа. Эссе о духовных течениях в России: В 3 т. – СПб., 2004. – Т. II. – Кн. II. – Ч. 2-5; Кн. III. – Ч. I.
16. Философские и социологические основы марксизма. – СПб, 1900.
17. Цит. за: Кускова Е.Д. Томаш Гарриг Масарик и русская интеллигенция // Т.Г.Масарик и «русская акция» Чехословацкого правительства: К 150-летию со дня рождения Т.Г.Масарика. По материалам международной научной конференции. – М, 2005. – С. 202-211.
18. Masaryk T.G. Nova Evropa : Stanovisko slovasnské. – Brno, 1994.
19. Masaryk T.G. O bolševictvi. – Praha, 1921.
20. Масарик Т. Світова революція за війни й у війні. 1914-1918. Спомини // Хроніка-2000. – К., 1999. – Вип. 25-26. – С. 289-290.